

KRZYSZTOF RATAJCZAK

SZKIC Z DZIEJÓW OPACTWA CYSTEREK W OWIŃSKACH. 750. ROCZNICA FUNDACJI

Klasztor cysterek w Owińskach był drugim założonym w Wielkopolsce opactwem zakonu. Jego dzieje nie doczekały się, jak dotąd, kompleksowego opracowania. Klasztor owiński był szóstym klasztorem żeńskiej gałęzi zakonu na ziemiach polskich¹. Funkcjonował przez niemal pięć wieków. Mimo pozostawienia stosunkowo bogatego zasobu źródłowego, dzieje opactwa w Owińskach nie były dotychczas przedmiotem poważniejszych prac naukowych. Podstawową pracą dotyczącą cysterek owińskich jest mocno już przestarzała książka ks. Henryka Likowskiego². Dokumenty fundacyjne przeanalizował gruntownie Franciszek Sikora³, natomiast Tomasz Jurek jest autorem encyklopedycznego opracowania dziejów klasztoru⁴. Zadaniem niniejszego opracowania będzie naszkicowanie stanu badań na temat opactwa owińskiego i wskazanie potrzeb w tym zakresie, w kontekście planowanej na rok 2002 międzynarodowej sesji naukowej poświęconej dziejom i kulturze zakonu cysterek.

* Wykaz skrótów znajduje się na końcu tomu, przed spisem treści.

¹ Zob. na temat dat fundacji żeńskich klasztorów cysterskich w: A. M. Wyrwa, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Monasticon*, t. 1 s. 27–54.

² H. Likowski, *Początki klasztoru cysterek w Owińskach (1242–1250)*, Poznań 1924.

³ F. Sikora, *Uwagi o dokumentach klasztoru cysterek w Owińskach*, *StŻr* 9:1964 s. 61–73.

⁴ T. Jurek, *Owińska*, w: *SHGWP* cz. 3 z. 3 s. 539 i nn.

Pierwsze informacje dotyczące istnienia wsi Owińska związane są z fundacją klasztoru cysterek. *Przemysław I, książę Wielkopolski i Poznański, pragnąc w księstwach swoich pomnożenia chwały Bożej, założył we wsi swojej książęcej Owanska, nad rzeką Wartą położonej, klasztor mniszek zakonu cysterskiego, i również kościół pod wezwaniem N. Maryi Panny i św. Jana Chrzyciela, jak i klasztor i mieszkania dla zakonnic z cegieł wymurował*⁵ – tak pisał wielki polski kronikarz Jan Długosz. Wydarzenia te umieścił pod rokiem 1242. Część historyków przyjęła bezkrytycznie dane Długosza co do daty fundacji klasztoru⁶, jednak przy obecnym stanie wiedzy pogląd ten jest nie do utrzymania. Książęta wielkopolscy aż do 1244 r. prowadzili krwawą wojnę z Piastami śląskimi i trudno przypuszczać by w jej trakcie utrzymywane były kontakty, pozwalające na osadzenie w Wielkopolsce konwentu wywodzącego się ze Śląska. Trudno ustalić dokładnie kiedy książęta wielkopolscy rozpoczęli pertraktacje z klasztorem trzebnickim w sprawie nowej fundacji, która miała być filią Trzebnicy. Pewien wpływ na proces fundacyjny wywarły zapewne wydarzenia z 1241 r. (najazd tatarski), w wyniku których mniszki opuściły opactwo w Trzebnicy. Część z nich przeniosła się do Ołoboku, inne schroniły się u swych rodzin. Myśl o nowej fundacji w Wielkopolsce popierała wnuczka księżnej Jadwigi, Elżbieta, wychowanka i zakonnica klasztoru trzebnickiego, wydana wbrew swej woli za księcia wielkopolskiego Przemysła⁷. Klasztor w Owińskach budowany był jako wotum Przemysła za uchronienie Wielkopolski od zniszczeń w czasie najazdu. Książęta śląscy oraz biskup wrocławski zostali zdopingowani bullą Innocentego IV z 26 lipca 1246 r. – w swych staraniach o zapewnienie mniszkom bezpiecznego schronienia, stąd też zapewne ich przychyłność dla procesu fundacyjnego w Wielkopolsce⁸. Prawdopo-

⁵ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg 12*, przekład K. Mecherzyńskiego, t. 2, Kraków 1868 s. 280; wydanie łacińskie: J. Długosz, *Historia Polonica*, t. 2, *Opera omnia*, t. 9, Cracoviae 1873 s. 292; nowe krytyczne wydanie: Ioannis Długossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber 7, 8, Varsoviae 1975, s. 40; por. także A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887 s. 261.

⁶ Z ważniejszych prac należy przytoczyć: K. Kantak, *Dzieje Kościoła polskiego*, t. 2, Gdańsk 1914 s. 131; H. Likowski, *Początki klasztoru cysterek w Owińskach*.

⁷ O małżeństwie tym zob. J. Jaskulski, *Przemysław I*, w: *Słownik władców polskich*, red. J. Dobosz, Poznań 1999 s. 306–308.

⁸ Zob. B. Suchon, *Święta Jadwiga, księżna śląska*, NP 53:1980 s. 69 i nn.

dobnie budynki klasztorne znajdowały się już w trakcie budowy. W każdym razie, w połowie 1248 r. bawili na dworze Przemysła I przeor Henryk i komornik Konrad z Trzebnicy. Sama opatka trzebnicka Gertruda podróżowała w tym celu do Wielkopolski pod koniec tego roku⁹. Zaslugą Gertrudy było doprowadzenie do skutku fundacji Przemysła i jego żony Elżbiety. Niemalym sukcesem było też wprowadzenie Owińsk do kongregacji cysterskiej. Duże zaangażowanie ze strony Gertrudy było zapewne spowodowane faktem, iż Elżbieta była krewną i wychowanką opatki¹⁰. Przez inkorporowanie do zakonu męskiej uzyskały egzempcję i przywileje zakonu męskiego, łącznie z prawem wolnego wyboru ksieni. Klasztor otrzymał wezwanie św. Jana Chrzyciela.

Najstarszą historyczną wzmiankę o Owińskach jako miejscowości zawiera dokument fundacyjny klasztoru cysterek. Pojawienie się w dyplomie księcia wielkopolskiego Przemysła II z 21 października 1249 r. nazwy Owińska nie należy jednak wiązać z powstaniem miejscowości. Dokument ten był jedynie stwierdzeniem faktu istnienia w tym czasie rozwiniętej wsi, najprawdopodobniej osady służebnej, obsługującej poznański zespół grodowy. Niestety nie posiadamy obecnie żadnych przesłanek źródłowych pozwalających na stwierdzenie, kiedy została lokowana osada. Sądzę jednakże, wychodząc z analizy wcześniejszych nadań dla zakonu cystersów (np. nadania Łekna z połowy poprzedniego stulecia), że wieś Owińska musiała być już wtedy dobrze zagospodarowana i na tyle cenna, by zwrócić na siebie uwagę fundatora i być atrakcyjna dla Kapituły Generalnej cystersów, aprobującej zamiary fundatorów oraz konwentu cysterek z Trzebnicy, które już wkrótce osiedliły się tutaj i przebywały następnie przez pięć stuleci. Wobec tego wieś musiała funkcjonować już od dłuższego cza-

⁹ KDW t. 1 nr 271 s. 227; Z. Kozłowska-Budkowa, *Gertruda*, PSB t. 7 s. 407–408. Zob. też: A. Kiełbasa, *Święta Jadwiga jako wychowawczyni własnych dzieci i swoich wnuków*, Trzebnica 1996 s. 49.

¹⁰ A. Karłowska-Kamzowa, J. Witkowski, *Fundacje artystyczne Piastów wielkopolskich*, w: *Przemysław II. Odnowiciel Królestwa Polskiego*, red. J. Krzyżaniakowa, Poznań 1997 s. 281 i nn. Zob. też: P. Wiszewski, *Cysterki trzebnickie w społeczeństwie śląskim (czwarta ćwierć XIII wieku – pierwsza połowa XIV wieku)*, w: *Cyterci w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze OO Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, Poznań–Kraków–Mogila 5–10 października 1998*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000 s. 706.

su (prawdopodobnie od przełomu XII/XIII w.) i należała do Jadwigi, matki księcia wielkopolskiego Przemysła.

Sama geneza nazwy Owińska od „*ovien*” – „baran” zdaje się wskazywać na gospodarcze znaczenie wsi jako ośrodka hodowli owiec na potrzeby grodu książęcego w Poznaniu. Jednak dopiero sprowadzenie tu sióstr cysterek sprawiło, że miejscowość pojawiła się w źródłach historycznych.

Mniszki zostały sprowadzone do Owińsk ze śląskiego opactwa w Trzebnicy, ufundowanego w latach 1202–1203 przez księcia Henryka Brodatego. Klasztorem założycielem Trzebnicy był Bamberg (fundacja – 1157). Natomiast macierzą polskich klasztorów cysterek był klasztor Wechterswinkel w Dolnej Frankonii (ok. 1134)¹¹.

Do końca XIII w. powstało kilkanaście klasztorów, głównie fundacji książęcej lub możnowładczej. Klasztory filialne Trzebnicy powstały w Ołoboku (1213) i Owińskach (1252); obok opactw istniał także przeorat w Łubnicach (1241–1253). Na Pomorzu Gdańskim klasztory cysterek założono w Żarnowcu (ok. 1235), Chełmnie (przed 1267) i Toruniu (przed 1311). Ponadto Krzyżacy założyli klasztor w Królewcu (1349). Większa sieć klasztorów powstała na Pomorzu Zachodnim: Bergen (na Rugii) – założony w 1197 r., Szczecin (1243), Marianowo (1248), Koszalin (1278) i późniejsze – Gardziec nad Odrą, Cedynia, Pełczyce, Recz i klasztor na wyspie Wolin¹². Z wymienionych, do zakonu inkorporowano bezpośrednio klasztory w Trzebnicy, Ołoboku i Owińskach, którym przydzielono jednego opata wizytatora – początkowo z Pforty, później z Lubiąża; inne klasztory podlegały administracji diecezjalnej, choć opaci wizytowali je i wyznaczali spowiedników, powodując niekiedy konflikty z miejscowymi biskupami.

Najstarszy dokument klasztoru w Owińskach z roku 1250 zachowany jest w kopii. Wystawiony został przez księcia poznańskiego Przemysła I na ręce opatki owińskiej Jadwigi. Jak już wspomniano we wstępie, dokument ten jest w swej treści niezgodny z dwoma innymi dokumentami: trzebnickim i henrykowskim, mówiącymi, że sprowadzenie mniszek do Owińsk nastąpiło dopiero w ostatnich miesiącach 1252 r. Dokument trzebnicki mówi wyraźnie: *id est octavo decimo die post introitu conventus dominarum in locum ipsum* [tj.

¹¹ M. Siuchniński, *Pochodzenie i pierwotna przynależność zakonna konwentu klasztoru cysterek w Trzebnicy*, Rhist 12:1936 s. 187–197.

¹² Por. A. M. Wyryła, *Powstanie zakonu cystersów*, s. 27 i nn.

Owińsk]¹³. Akt henrykowski ma wzmiankę bardziej ogólnikową – *sed post ingressum conventus dominarum in Owenzk, cepit abbas de Henrichow pro requisicione dicte de hereditatis de Syrachow diligenter laborare*¹⁴. Obydwa dyplomy zostały wystawione w Owińskach¹⁵. Wystawcami dokumentu trzebnickiego byli książęta Przemysł I i Bolesław Pobożny. Odnowili oni klasztorowi w Trzebnicy nadanie posiadłości w Łęgu pod Śremem dokonane przez Władysława Odonica. Dokument ten zachował się w oryginale. Obydwa pisma książęce zostały wystawione w 1252 r., ale dotyczą czynności prawnej z 1249 r. Zapewne okazją do wystawienia dokumentów była wizyta w Wielkopolsce ksieni trzebnickiej Gertrudy i księżnej wrocławskiej Agnieszki w listopadzie 1252 r. Formuły datacyjne mówią: *huius donacionis renovacio acta est in Owenzk anno Domini MCCLII in die Animarum* [307 – henrykowski] i *huius donationis renovatio acta est in Owenzk anno Domini MCCLII septimo Nonas Novembris, id est octavo decimo die post introitum Conventus* [308 – trzebnicki]. Tak więc sprowadzenie konwentu nastąpiło 21 października 1252 r. – oczywiście jednak doszło do niego po dłuższych przygotowaniach. Potwierdza to także uchwała kapituły generalnej zakonu cystersów z roku 1250, której pełny tekst brzmi: *petitio domini regis Polonie de habendo unum monachum de ordine ad donum consilium et auxilium abbacie monialium, quam ipse construxerit, exauditur*¹⁶. Ponieważ klasztor owiński w 1250 r. nie był jeszcze zbudowany – ale zapewne w trakcie budowy – słusznie kapituła generalna mówiąc o nim użyła trybu warunkowego *quam ipse construxerit, exauditur*. Uczony niemiecki F. Winter zinterpretował tę uchwałę twierdząc, że książę Przemysł prosił o zakonnika, który by mu służył pomocą i wskazówkami przy budowie i urządzaniu nowego klasztoru¹⁷. F. Winter twierdził, że do września 1250 r. budowa klasztoru była już w znacznym stopniu zaawansowana, ale zakonnic jeszcze tam nie było¹⁸.

¹³ KDW t. 1 nr 308.

¹⁴ *Tamże*, nr 307.

¹⁵ Stan zachowania i treść dokumentów omówił szczegółowo F. Sikora, *Uwagi o dokumentach klasztoru cysterek w Owińskach*, StZr 9:1964 s. 61–73.

¹⁶ *Canivez*, s. 347.

¹⁷ F. Winter, *Die Cistercienser des nordöstlichen Mittelalters*, t. 2, Gotha 1871 s. 29–30.

¹⁸ *Tamże*.

Pośrednim dowodem potwierdzającym podane fakty jest treść dokumentu dla templariuszy gnieźnieńskich, wystawionego przez Przemysła I w Owińskach, w roku 1249. Czytamy w nim, że akcja wystawienia dokumentu miała miejsce *in Owenzko villa matris nostre, senioris ducisse Hedvigis*¹⁹. Dokument ten zachował się, co ważne, w oryginale. Gdyby klasztor stał już w tym czasie, to Owińska nie byłaby własnością księżnej Jadwigi, która zmarła w czasie budowy klasztoru pod koniec 1249 r. W roku 1252 budynki musiały być już chociaż częściowo wykończone i nadawać się do zamieszkania. Jak podaje Długosz, klasztor postawiono z palonej cegły; musiało trwać co najmniej kilka lat. Można przyjąć, że mniszki wprowadziły się do ukończonej już części gmachu, a budowę dokończono później, już pod okiem samej opatki owińskiej²⁰. Pierwszą przełożoną klasztoru została Raclawa, zakrystianka trzebnicka i wychowanka opatki Gertrudy. Klasztor umieszczono zgodnie z wymaganiami reguły – uwzględniono warunki hydrograficzne (położenie w bliskości jeziora lub rzeki), istotne było również, by ziemia była dobrej jakości, by w pobliżu znajdowały się lasy, a klasztor był położony w niewielkiej odległości od ważnego szlaku komunikacyjnego²¹. Dodajmy, że sprawy wznoszenia nowych klasztorów określała reguła zakonu. Miejsce na klasztor powinno znajdować się w dolinie, blisko rzeki lub innego źródła wody, a jednocześnie górować nad okolicą. Ciek wodny powinien umożliwiać zbudowanie stawów rybnych. Również kształt klasztoru i kościoła przyklasztornego był powielany w poszczególnych fundacjach. Pozwala to nam na przybliżone określenie wyglądu pierwotnego kościoła i klasztoru poprzez analizę nieco starszych lub w podobnym czasie budowanych klasztorów cysterskich.

Najstarszy dokument klasztoru zachował się w kopii²². Jest opatrzony datą 24 kwietnia 1250 r. Wystawiony został przez Przemysła II w Gnieźnie na ręce Jadwigi, opatki w Owińskach. Treścią dyplomu jest nadanie klasztorowi dużych obszarów w zachodnim dorzeczu Drawy i Noteci. Obecnie jednak dokument ten jest uznawany za falsyfi-

¹⁹ B. Ulanowski, *Dokumenty kujawskie*, s. 352, nr 5.

²⁰ F. Sikora, *Uwagi o dokumentach*, s. 67, przypis 46.

²¹ A. M. Wyrwa, *Cistercian Monasteries in Poland and Wielkopolska*, Poznań 1990.

²² Wydany został w KDW t. 1 nr 284. Dokument znajduje się obecnie w Archiwum Państwowym w Poznaniu, sygn. 1462/D1.

kat, pochodzący ze znacznie późniejszego czasu²³. Drugi, pochodzi z 1252 r. (KDW t. 1 nr 303) – jest to nadanie na ręce opatki trzebnickiej Gertrudy wymienionego szczegółowo uposażenia klasztoru owińskiego oraz immunitetu ekonomicznego i sądowego. To właśnie inicjatywa Gertrudy doprowadziła ostatecznie do przybycia zakonnicy jesienią 1252 r.²⁴ Dokument wymienia włości klasztoru: *addimus eciam eidem cenobio plures possessiones, scilicet Tymienich, Kludowo, cum decimis earum et cum decimis suprascriptarum quinque villiarum: Samolese, Dobegnevo, Ozesno, Goslina Ceslai, Gluchov, Siennes, Milakowiza, Raskowicze, Rokitnica*. Klasztor (jako jeden z pierwszych na ziemiach polskich) otrzymał również szeroki immunitet: przyznanie opłat sądowych z sądownictwa wyższego, uwolnienie od naprawy grodu poznańskiego, rozciągnięcie uprzywilejowania tego na wsie należące do klasztoru i te, które będą należały do niego w przyszłości²⁵. W świetle dokumentu z 1279 r. możemy określić zakres wolności przyznanych klasztorowi. Do konwentu należał cały dochód ze sprawowanego sądownictwa, klasztor mógł pobierać główszczyznę z mężobójstw między swoimi ludźmi i dokonanych przez tychże ludzi na obcych. Ksieni posiadała pełną jurysdykcję, którą wykonywali sędziowie klasztorni. Na sąd księcia klasztor miał prawo wysyłać swego przedstawiciela. Sędziami klasztornymi byli sołtysi poszczególnych wsi, przy czym w Dębogórze było dwóch sołtysów, którzy rządząli co drugi rok²⁶. Klasztor był wolny od następujących ciężarów prawa książęcego: budowy grodów, stróży, podwozy, powozu i poradnego, nie musiał wystawiać zbrojnych na wyprawy wojenne z zastrzeżeniem wojny obronnej²⁷.

Jednym z pierwszych nadań na rzecz opactwa w Owińskach było Chludowo, położone na przeciwległym brzegu Warty²⁸. Kolejnym

²³ F. Sikora, *Uwagi o dokumentach*, s. 65.

²⁴ Z. Kozłowska-Budkowa, *Gertruda opatka trzebnicka*, PSB t. 7 s. 407.

²⁵ Szerzej na temat immunitetu klasztoru w Owińskach zob. Z. Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV w.*, Poznań 1936 s. 236–265; J. Matuszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła w Polsce do roku 1381*, Poznań 1936 s. 395–398.

²⁶ Z. Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa*, s. 265.

²⁷ J. Matuszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła*, s. 396.

²⁸ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964 s. 358; dokument opublikowano

nabytkiem była Wierzonka wraz ze Skorzęcinem, Dębogórą i Barcinem. Darowizny tej dokonał ponownie Przemysław I. Klasztor musiał jednak dość szybko pozbyć się wymienionych miejscowości, skoro w XIV w. część z nich ponownie wzmocniła jego majątek. Wsie Skorzęcin i Barcinek zostały ustąpione klasztorowi przez braci Boguchwałę, Petrikona, Prandotę i Symeona z Kowalskiego (*de Kowalske*). Król Kazimierz Wielki wykupił je od dotychczasowych właścicieli za niewielką opłatę i darował klasztorowi (23 marca 1340 r.) w zamian za odprawianie dwóch mszy tygodniowo za dziedziców Królestwa Polskiego²⁹. W 1282 r. komes Arkembold (Archembold) wojewoda kaliski podarował klasztorowi dobra Troskotowo z przyległymi osadami: Pustoliczino, Jancze Małe i Wielkie, Bnowo, Zniczolo i Obrębice³⁰. W 1353 r. król Kazimierz Wielki nadał opactwu wsie Kurzęcino i Barchcino *dla zbawienia dusz rodziców i własnej*³¹. W połowie XIV w. klasztor nabył działkę ziemi w Poznaniu, za co był zobowiązany dostarczać rocznie 30 dębów i 30 sosen na naprawę mostu. Dom zakonny mieścił się obok klasztoru dominikanów, przy ulicy Szewskiej. W 1518 r. opactwo dokonało wymiany dóbr ziemskich z joannitami. Później cysterki kupiły Mściszewo i Tuczno. Gospodarka klasztorna nie przynosiła przypuszczalnie zbyt dużych zysków, ponieważ w ciągu pierwszych 30 lat swego istnienia konwent nabył zaledwie jedną wieś. Znaczną rolę odgrywało w życiu gospodarczym klasztoru przyjmowanie nowych zakonnic, wnoszących wiano. Opactwo czerpało zyski z immunitetu, targów, uprawy roli, hodowli owiec, produkcji cenionego barwnika wytwarzanego z owadów – czerwonałów. Istotną częścią działalności klasztoru była gospodarka stawaowa, opłaty pobierane z przemiału zboża w zakonnych młynach. W obrębie opactwa funkcjonowały dwa młyny: jeden znajdował się

w KDW t. 1 nr 303. J. Nowacki uważa, że nadania dokonano na przełomie 1248 i 1249 r., co w świetle dotychczasowych rozważań wydaje się nieprawdopodobne. M. K a n i o r, *Zakon cysterek i jego rozwój w Europie środkowej w XII–XVI wieku*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, s. 113 sądzi natomiast, iż pierwotne uposażenie składało się z Owińsk (pierwotnie niecałych), Bolechowa, Wierzonki, Miękowa i Radojewa (przy czym dwie ostatnie miejscowości podaje w błędnym brzmieniu: Mękowo i Radujewo).

²⁹ KDMP t. 2 nr 1196 s. 529; AP Poznań, sygn. 1462/D5.

³⁰ KDW t. 1 nr 518; AP Poznań, sygn. 1462/D2.

³¹ KDMP t. 3 nr 1318, s. 27; AP Poznań, sygn. 1462/D6. Dokument wystawiony w Poznaniu, 16 lutego 1353 r.

najprawdopodobniej w okolicy dzisiejszej ulicy Poznańskiej, drugi poniżej, przy murze klasztornym. Oba napędzane były przy pomocy wody czerpanej z przepływającej środkiem opactwa Owińskiej Strugi. Część prac wykonywali profeszi przysyłani tu przez klasztor męski sprawujący duchową opiekę nad mniszkami, resztę natomiast ludzie z wsi należących do opactwa. Opatki z reguły dbały o włości klasztorne. W sporach granicznych nie cofały się często przed użyciem siły. Tytułem przykładu, w 1407 r. opatka na czele 20 zbrojnych i 40 kmieci dokonała zajazdu na siedzibę rycerza Dobiesława z Murowanej Gośliny w celu dokonania rewindykacji granicy majątków ziemskich należących do opactwa. Uzupełnieniem dochodów opactwa były darowizny i zapisy testamentowe. W 1335 r. królowa czeska Elżbieta-Rykxa, córka Przemysła II zapisała 20 kop groszy praskich na msze za dusze własną oraz rodziców. W 1498 r. z tą samą intencją podarował 18 grzywien srebra sołtys z Suchego Lasu Wawrzyniec. Istnieje ponadto cały szereg zapisów na rzecz klasztoru³². Działalność lokacyjna klasztoru była niewielka. 10 listopada 1400 r. wieś klasztorna Barcinek otrzymała prawo magdeburskie. Anna, ówczesna przeorysza klasztoru wyznaczyła pierwszego sołtysa – Chwałona³³.

Co do składu osobowego konwentu, na obecnym etapie badań trudno o bliższe szczegóły. Brak jest dokumentów z okresu średniowiecza, w których odnotowano by imiona mniszek, znamy natomiast imiona księń. Pierwszą przełożoną konwentu owińskiego była wychowanka księżnej Jadwigi śląskiej Radysława, przebywająca w Owińskach dowodnie już w 1252 r.³⁴ Opatką klasztoru w Owińskach została córka fundatora Anna³⁵, Przemysław umieścił w klasztorze również drugą córkę Weronikę. W dokumencie Przemysła II z 3 lipca 1280 r. wspomniana jest jako *Annam domicellam de Ovensko, sororem nostram clarissimam*. Inne źródła twierdzą, że ksienią klasztoru

³² T. J u r e k, *Owińska*, SHGWP s. 541 i nn.

³³ AP Poznań, sygn. 1462/D7.

³⁴ M. K a c z m a r e k, *Radysława*, PSB t. 29 s. 762; F. S i k o r a, *Uwagi o dokumentach klasztoru w Owińskach*, s. 72–73.

³⁵ O urodzinach Anny informuje rocznik kapituły poznańskiej, *Roczniki wielkopolskie*, wyd. B. K ü r b i s, przy współudziale G. L a b u d y, J. L u c i Ń s k i e g o i R. W a l c z a k a, MPH sn t. 6, Warszawa 1962 s. 33: 1253 *domina Elisabeth uxor ducis Premislonis simul geminas filias peperit*. Córkami tymi były Anna (zm. 1280) i Eufemia zwana Ofką (zm. 1298 jako ksieni klarysek wrocławskich).

w 1280 r. była Klara. Z późniejszych księń znamy Dobrochnę (1298), Osannę (dokument z 14 lutego 1331)³⁶. Ponadto znamy z okresu średniowiecza imiona księń i urzędników zakonnych: przeorysza Jadwiga (1250), przeorysza Anna (1400), Eufrozyna – księni owińska, Dorszka – przeorysza, Dorota – podprzeorysza, Tyberia – cellaria (1403), opatka Katarzyna (1493). Około 1594 r. w klasztorze przebywało 15 zakonnic i 5 nowicjuszek. Znamy skład konwentu według dokumentów z lat 1626 i 1753³⁷. W pierwszym z dokumentów mamy podpisy: Anny Leśniewskiej – księni, Katarzyny Niemierziczki – podprzeoryszy, Doroty Otulskiej – mistrzyni nowicjatu, Jagnieszki Popielkówny – zakrystianki, Urszuli Słupskiej – postarii, Zofii Przysieckiej – kuratorki i Zofii Gobskiej – celarii. Drugi natomiast uwierzytelniły: Joanna Malczewska (księni), Kunegunda Bułakowska (przeorysza), Izabella Śliwińska, Melaria Kuczyńska, Teofila Lipska, Joanna Gierowska, Rozalia Malczewska, Dorota Mielaczowska, Karolina Pawłowska, Ludmiła Małachowska, Ludmiła Zarembianka i Teresa Świnarska. Według akt wizytacji z 1619 r. nastąpił wyraźny wzrost liczby zakonnic: było wtedy 27 mniszek, 4 nowicjuszek i 4 kandydatki. Niewątpliwie do wzrostu liczby cysterek przyczyniła się istniejąca tu szkoła dla dziewcząt. W XVIII w. liczba zakonnic oscylowała w granicach 30 osób. Do końca XIV w. w skład konwentu wchodził również konwersi cysterscy. W okresie późniejszym prace gospodarcze na rzecz klasztoru wykonywali *familiaries*, ludzie związani w jakiś sposób z przebywającymi tu siostrami.

Z dokumentów znamy imiona i pochodzenie 29 opatek z okresu średniowiecza; okres późniejszy ze względu na ilość źródeł jest wciąż jeszcze niezbadany. Co do mniszek, to ich liczba sięga 80. Duża część spośród ponad 100 uchwytnych źródłowo mniszek klasztoru w Owińskach pochodziła z pobliskich wsi i miasteczek. Są wśród nich zarówno szlachcianki, mieszczyki, jak i wywodzące się ze stanu chłopskiego. Opiekę duchową nad mniszkami sprawowali rezydujący w Owińskach mnisi cysterscy. Z dokumentu z dnia 10 listopada 1400 r. znamy skład męskiego konwentu: Chmeszkan – prokurator, Mikołaj – ojciec, Paweł – brat z klasztoru i Bogusław – pleban. W okresie późniejszym zwykle rezydowało w Owińskach 3–4 szarych mnichów.

³⁶ KDW t. 1 nr 518; O. Bałzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895 s. 241–242.

³⁷ AP Poznań, sygn. 1462/D14 z 29 marca 1626 r. i D16 z 11 maja 1753 r.

Klasztor podlegał początkowo władzy opata klasztoru w Darguniu, od 1445 r. kompetencje te posiadał opat Lubiąża, który jednak zrezygnował ze swych uprawnień w 1486 r. tłumacząc się zbyt dużą odległością; przez dwa następne lata władzę sprawował opat Paradyża, a od 1489 r. opat Sulejowa. Ostatecznie władzę wizytatorską nabył w 1580 r. opat pobliskiego klasztoru cystersów w Wagrowcu. Opaci wymienionych klasztorów byli odpowiedzialni przed kapitułą generalną za wszelkie elementy życia zakonnego. Pod koniec XV w. w klasztorze w Owińskach obserwujemy spadek poziomu życia duchowego, mniszki nie zachowywały klauzury i prowadziły się w sposób nie odpowiadający ich profesji. Porządek przywrócił w 1496 r. energiczny opat z Lubiąża. Męska część zakonu była reprezentowana w Owińskach przez stale rezydujących tu zakonników pełniących funkcje przeora, spowiednika sióstr. Mnisi ci przebywali tu niezależnie od plebanów z kościoła parafialnego i przyklasztornego. W 1580 r. klasztor wszedł w skład Prowincji Polskiej Cystersów. Wszystkie klasztory należące do prowincji (14 męskich oraz 3 żeńskie) podlegały władzy jednego opata wybieranego przez zgromadzenie wszystkich opatów lub ich delegatów³⁸. Klasztor w Owińskach, jak wiele innych³⁹, został poważnie zniszczony i złupiony przez Szwedów w czasie ich niszczącego pochodu w latach 1655–56. Bezmiaru nieszczęść dopełniła przywleczona do Owińsk w tym czasie epidemia dżumy⁴⁰.

Klasztor cysterek wrósł w lokalną społeczność. Niewątpliwie podniósł ogólny stan kultury we wsi. Zakonnice przyczyniły się do wzrostu gospodarczego okolicy; jest bardzo prawdopodobne, że nadwyżki produkcji z dóbr klasztornych sprzedawały na okolicznych targach – w osadzie Świętego Jana, Poznaniu, Sobocie. Ważnym elementem działalności szarych mniszek było szerzenie szkolnictwa i kultury wśród okolicznych dziewcząt. Cysterki owińskie, które posiadały swój dom w Poznaniu, również i tam mogły zajmować się nauczaniem dziewcząt⁴¹. Brak jednak w tym wypadku całkowicie przekonywujących

³⁸ A. M. Wygrwa, *Lekno, Wagrowiec*, w: *Monasticon*, t. 2 s. 238.

³⁹ Przykładowe dane dla dawnego województwa sandomierskiego, w przybliżeniu dzisiejszej Małopolski zob. w: M. Daroszewski, K. Ratajczak, *Organizacja Kościoła w województwie sandomierskim w XVI–XVIII w.*, „Nasze Historie” 3:1998 s. 126 i nn.

⁴⁰ J. Łukaszevicz, *Historyczna wiadomość o klasztorach w dawnej Wielkopolsce*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 12:1847 s. 48.

⁴¹ *Dzieje Poznania*, t. 1: do roku 1793, red. J. Topolski, Poznań 1988 s. 337.

źródeł. Uczennice w szkole klasztornej zdobywały umiejętność pisanie i czytania. Dziewczęta uczyły się śpiewu, form towarzyskich, haftowania, a także prowadzenia gospodarstwa domowego, robótek ręcznych oraz pielęgnowania chorych. Było to powiązane z uprawianiem ziół leczniczych, które służyły do robienia maści, plastrów, nalewek. Opactwo zajmowało się także wychowywaniem dziewcząt z rodzin szlacheckich i mieszczańskich. Nauczanie prowadziły zajmowały się nauczycielki opłacane przez cysterki. Klasztor, podobnie jak inne tego typu placówki, posiadał zapewne przytułek dla ubogich i chorych; brał w opiekę kobiety samotne, opiekował się sierotami, udzielał jałmużny. Klasztor był nośnikiem kultury zachodniej i kształtował smak artystyczny ludności⁴². Pierwsze informacje o ksiązkach w klasztorze owińskim pochodzą z drugiej połowy XIII w. Ksieni Anna posiadała tzw. *Godzinki św. Jadwigi (Cursus sanctae Mariae)*⁴³. Modlitewnik przeszedł następnie na własność wychowującej się w Owińskach córki Przemysła II Ryksy–Elżbiety⁴⁴. Kodeks znalazł się w Owińskach w latach 1257–1267. Być może kodeks wyprosiła od opatki trzebnickiej Gertrudy dla swej fundacji Elżbieta, dawna wychowanka wspomnianego klasztoru. Księga zawierająca kodeks wraz z Nekrologiem czesko–śląskim była najwyraźniej własnością prywatną Piastów, stąd też gdy w latach dziewięćdziesiątych XIII w. wyprawiano do Marchii Brandenburskiej młodszą Ryksę, otrzymała ona księgę w darze od swej ciotki Anny. Posiadaczem sporego księgozbioru był rezydujący w Owińskach, pochodzący z klasztoru w Bledzewie kapelan Bernard Bukowiecki, profesor teologii⁴⁵.

⁴² Por. J. Krzyżaniakowa, *Kultura w okresie rozbięcia dzielnicowego*, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, do roku 1793, red. J. Topolski, Poznań 1969 s. 337.

⁴³ K. Jasiński, *Wielkopolskie reminiscencje w tzw. Godzinkach św. Jadwigi*, ZAPH 52:1987 s. 36–45; zob. także: A. Karłowska–Kamzowa, *Rola klasztorów w rozwoju gotyckich rękopisów iluminowanych*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w Dąbrowie Niemodlińskiej w dniach 4–6 XI 1993 przez Instytut Historii WSP w Opolu i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. A. Pobóg–Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995 s. 283 i nn.; *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, t. 1, Warszawa 1971 s. 261.

⁴⁴ E. Potkowski, *Kobiety a książka w średniowieczu – wybrane problemy*, KH 105:1998 z. 3 s. 11; zob. też K. Jasiński, *Wielkopolskie reminiscencje*, s. 36–45.

⁴⁵ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, w: *Monasticon*, t. 1

Atmosfera duchowa w konwencie była początkowo dobra. Życie było skromniejsze niż w konwentach męskich, mniszki nie miały jednak trosk natury materialnej. Siostry prowadziły życie modlitewne. Duchowość konwentu opierała się na regule św. Benedykta oraz zwyczajach przejętych z Cîteaux i dostosowanych do życia sióstr. Głównym źródłem życia duchowego była liturgia, oficjum chórowe i Eucharystia⁴⁶. W XIV i XV w. klasztory cysterek przeżyły poważny kryzys, związany z epidemią czarnej ospy i ogólnym kryzysem społecznym. Coraz częściej zdarzały się przypadki łamania klauzury mniszej, stroje sióstr znacznie odbiegały od tych, jakie przewidywała reguła zgromadzenia. Dopiero kontreformacja przyczyniła się do odnowy życia duchowego cysterek.

Klasztor w Owińskach podzielił los Rzeczypospolitej. 5 sierpnia 1772 r. w Petersburgu podpisano traktaty rozbiorowe. Zaborcy uzasadniali swą decyzję panującą w Polsce anarchią i upadkiem autorytetu władzy, co miało stanowić poważne zagrożenie dla sąsiadów. Polska utraciła w wyniku rozbioru ok. 30% terytorium i 37% ludności⁴⁷. W roku 1773 nastąpił pożar świątyni, która podobnie jak Rzeczpospolita zaczęła podnosić się z ruin w ciągu kolejnych 20 lat. Owińska znalazły się w granicach Prus po drugim rozbiorze (1793), natomiast dobra klasztorne zostały skonfiskowane przez rząd pruski bezpośrednio po trzecim rozbiorze. Dekretem z 24 stycznia 1797 r. majątki poklasztorne – 13 wsi i lasy przeszły na własność berlińskiego kupca Otto von Trescow⁴⁸. Dokumenty klasztoru i wszelkie zapiski z nim związane stały się własnością rodziny Tresków. 28 czerwca 1943 r. zostały one zdeponowane w archiwum poznańskim. Depozyt stanowiło 20 pergaminowych dokumentów owińskich z lat 1250–1760. Wszystkie one spłonęły w archiwum zbombardowanym przez Rosjan w 1945 r. Pozostała jedynie podobizna aktu fundacyjnego z roku 1252. Treść przywilejów klasztornych została na szczęście wcześniej wydana w *Kodeksie Dyplomatycznym Wielkopolski*, a odpisy znajdujące się w aktach kapituły w Cîteaux.

s. 159. Zob. także: A. Ciesielski, *Materiały archiwalne do dziejów bibliotek w Wielkopolsce. Biblioteki klasztorne cystersów*, RBibl 8:1964 z. 3–4 s. 437.

⁴⁶ Zob. M. Kanior, *Zakon cysterek i jego rozwój w Europie Środkowej*, s. 118.

⁴⁷ S. Grodziski, *Polska w czasach przełomu (1764–1815)*, *Wielka historia Polski*, t. 6, Kraków 1999 s. 56–59.

⁴⁸ F. Jaśkowiak, *Województwo poznańskie. Szkic monograficzny*, Warszawa–Poznań 1980 s. 205.

Po kasacie klasztoru w 1797 r., ostatnie zakonnice udały się do Ołoboku. Przez jakiś czas w klasztorze przebywały mniszki z różnych klasztorów i zakonów. Jednak w 1835 r. ostatnie 5 cysterek i 2 karmelitanki przewieziono do Ołoboku i tym samym opactwo przestało istnieć⁴⁹. W listopadzie 1806 r. opustoszały klasztor zwiedzał cesarz Francuzów Napoleon. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w Owińskach przebywały po wojnie siostry ze Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. Prowadziły one lekcje religii, obsługiwały probostwo, śpiewały i grały na organach, zajmowały się zakrystią. Ze względu na podeszły wiek większości z nich, opuściły Owińska w 1996 r. W 1823 r. w budynkach poklasztornych umieszczono zakład psychiatryczny, później powiększony o nowe budynki⁵⁰. Po likwidacji opactwa, kościół klasztorny przejął funkcję kościoła parafialnego (wcześniej był nim kościół pod wezw. św. Mikołaja), zarząd kościołem pozostał nadal w rękach cystersów. Działo się tak ze względu na brak kapłanów diecezjalnych⁵¹.

Pierwszy kościół przyklasztorny pod wezw. św. Krzyża zbudowano w latach 1248–1253, najprawdopodobniej w stylu romańskim lub być może już w gotyckim. Ze względu na brak badań archeologicznych zespołu klasztornego, nie można jednoznacznie stwierdzić, czy kościół zbudowano z kamienia, cegły, czy budulcem było drewno. To samo dotyczy budynków klasztornych⁵². Budowniczymi byli zatrud-

⁴⁹ Jeszcze w 1774 r. w polskich klasztorach żeńskich zakonu cysterskiego (Ołobok, Owińska, Trzebnica, Kimbarówka) przebywało 78 mniszek. Później, ze względu na brak możliwości naboru i kasaty klasztorów ich liczba stale się zmniejszała. Zob. P. P. G a c h, *Cystersi i cysterki na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz Śląska w latach 1772–1914*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*, red. J. S t r z e l c z y k, Poznań 1987 s. 515–543, szczególnie tab. I s. 518; tab. II s. 521; I. K o ł o d z i e j c z y k, *Duchowość cysterska*, w: *Monasticon*, t. 1 s. 131. Zob. też P. P. G a c h, *Cystersi w Europie środkowowschodniej 1770–1914*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, s. 98 i nn.

⁵⁰ Dokumenty dotyczące początków działalności Zakładu znajdują się w Bibliotece Głównej UAM: *Akta Komisji Sejmu Wielkiego Księstwa Poznańskiego z 1846 r. dotyczące utworzenia Zakładu dla Obląkanych w Owińskach przesłane deputowanemu Albinowi Węsierskiemu* – sygn. 345 IV; oraz w Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku: *Akta Komisji stanowych sejmów prowincjonalnych Wielkiego Księstwa Poznańskiego pod prezydencją Tytusa Działyńskiego dotyczące opieki nad Instytutem Obląkanych w Owińskach z lat 1842–1845* – sygn. BK1587

⁵¹ Por. P. P. G a c h, *Cystersi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, s. 91.

⁵² M. Ziółkowski uważa, iż pierwsza świątynia była drewniana, podobnie jak zabudowania klasztorne: *Badania archeologiczno–architektoniczne klasztorów Cysterszek*

niani przez cystersów mistrzowie ze Śląska. Nie znamy kształtu bryły kościoła, ani jego wielkości. Jest jednak bardzo prawdopodobne, że był on podobny do budowanych współcześnie kościołów cysterskich w Łeknie, Obrze i Ołoboku. Obsługiwany był przez przebywających w Owińskach mnichów cysterskich, przeora lub kapelana asygnowanego przez klasztor męski, sprawujący opiekę nad zakonnicami. Pod koniec XIV w. utworzono w Owińskach oddzielną parafię, ponieważ mieszkańcy wsi nie mogli korzystać z kościoła klasztornego. Po raz pierwszy kościół parafialny w Owińskach pod wezw. św. Mikołaja jest wzmiankowany w źródłach w roku 1405. Jego pierwszym plebanem był Bogusław⁵³. Do parafii należały ówczesne Owińska, Bolechowo, Bolechówko, Miękowo, Radojewo i nieistniejący już Przeciwiec. Wcześniej miejscowości te należały do parafii w Murowanej Goślinie.

W 1773 r. przyłączono do Owińsk parafię Chludowo i oba beneficja inkorporowano mocą indultu papieskiego do klasztoru cysterek. Nie była to zresztą jedyna interwencja papieska w dzieje Owińsk. W roku 1399 Bonifacy IX polecił, by po śmierci poprzedniego plebana Jana Samy, wprowadzić na plebanię Bogusława, syna Piotra z Sułkowa. Z dokumentu papieskiego wynika jednoznacznie, że działo się to wbrew woli opatki niechętnej Bogusławowi. Konflikt pomiędzy klerem parafialnym a opactwem trwał do 1428 r., kiedy to doszło do ugody między plebanem Andrzejem a ówczesną opatką. Od tego czasu mogli plebani dokonywać wyrębu drzewa z lasów klasztornych w Owińskach, Bolechowie, Bolechowie Małym i innych dobrach. W samych Owińskach wolno im było rąbać tylko nowo wyrastające drzewa, tam gdzie robili to ludzie z Owińsk. Opatka zarezerwowała sobie prawo do zgody na wyrąb drzew w borach. W kilka lat później

w *Polsce*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, s. 562. Autor nie podaje jednak przekonywujących argumentów. Sądzę, że wobec braku badań archeologicznych oraz milczenia w tym względzie źródeł pisanych, jest to stwierdzenie zbyt hipotetyczne. Powstające w zbliżonym czasie klasztory i kościoły cysterek były budowane z użyciem różnych materiałów: kościół w Trzebnicy budowany w latach 1203–1214 został wzniesiony z cegły, podobną sytuację mamy w przypadku klasztorów pomorskich: Cedyni (budulcem była tu regularna kostka granitowa, łączona zaprawą wapienną), Koszalina i Marianowa. Z kolei wielkopolski klasztor w Ołoboku wzniesiono z drewna. Dopiero w XVII w. wzniesiono założenie barokowe. Zob. *tamże*, s. 553 i nn.

⁵³ J. N o w a c k i, *Dzieje archidiecezji*, t. 2 s. 377.

pleban toczył proces z mniszką owińską o niespłaconą pożyczkę. W 1434 r. parafia otrzymała pierwszego wikariusza – Stanisława. W następnych latach plebani musieli konsultować wszelkie decyzje finansowe z władzami opactwa. Akta procesowe z 1455 r. pozwalają nam precyzyjnie określić majątek, jakim rozporządzał ówczesny pleban owiński Maciej. Posiadał on 3 krowy, każda wartości ½ kopy, 4 płodne maciory, 7 prosiąt, 1 kiernozka, 8 gęsi, 20 kur i 2 koguty. W gospodarstwie domowym posiadał 2 wielkie stoły, dzierzę, 2 duże naczynia na zboże, sito, rzeszoto, 2 kłody drewniane, koryto. W skład majątku wchodził ponadto wóz drabiniasty do przewożenia drewna, a także duży ogród, w którym pleban uprawiał jarzyny, kapustę, mak, konopie i pszenicę jarą.

Kościół klasztorny w XV w. był obsługiwany przez mnichów cysterskich. Znany imiona zakonników przebywających w Owińskach, występujących w Aktach kapituł cysterskich: przeora Stefana (1432), przeora Grzegorza (1452), Wojciecha, Jana i Jakuba (1516–1517). Kościół nieustannie zmieniał swój kształt. Prowadzili tu prace murarskie Mikołaj z Poznania (1441) i Maciej z Poznania (1491). Następnie przebudowywany był w latach 1498, 1505 i 1557, tym razem przez znanego ówczesnie murarza poznańskiego Jana Wiodro. Tę ostatnią przebudowę sfinansował biskup Jan Lubrański, a pracami kierował kanclerz kapituły Andrzej Ciesielski. Gotycki kościół spłonął w 1720 r. Nowy kościół zbudowano częściowo w oparciu o mury gotyckie, staraniem ksieni Joanny Malczewskiej. Projekt wykonał znakomity architekt włoski Pompeo Ferrari⁵⁴. Odbudowa kościoła trwała w latach 1721–1731. Nowy kościół ma kształt centralnego czworoboku, wyniesionego ponad płytkie ramiona krzyża. Sklepiony jest potężną kopułą na bliźniaczych gurtach; kopuła składa się z lunetowych pól. Nie posiada ona tamburu, nie stanowi odrębnego członu⁵⁵. Widoczne jest tu powolne przejście od baroku ku motywom regencji. Wyposażenie kościoła w większości pochodzi z XVIII w. Główny ołtarz wykonany jest z drewna, rzeźbiony i polichromowany. Wnętrze świątyni zostało zaprojektowane przez Pompeo Ferrariego⁵⁶. Barokowe stalle z in-

⁵⁴ W. Dalbor, *Pompeo Ferrari (ok. 1660–1736). Działalność architektoniczna w Polsce*, Warszawa 1938 s. 81, 88–91, 180–181.

⁵⁵ E. Linette, *Architektura*, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. 1 s. 769.

⁵⁶ Opis kościoła znajduje się w: K. Tomalik, *Kościół pocysterski pod wezw. św. Jana Chrzyciela w Owińskach. Przewodnik*, Owińska 1999 s. 5 nn.

tarsjami i konfesjonały rokokowe wykonali stolarze rydzynscy według projektów Ferrariego. W latach 1728–1730 stropy kościoła zostały ozdobione malowidłami. Pracowali tu słynny Adam Swach i Michał Żebrowski. Odnowioną świątynię konsekrował 2 września 1731 r. biskup chełmiński Tomasz Franciszek Czapski, pełniący jednocześnie funkcję opata klasztoru cystersów w Oliwie. Przylegający do kościoła klasztor zbudowany został w XIII w.; po licznych pożarach i przebudowach swój ostateczny kształt przybrał w początkach XVIII w. Zaprojektował go i rozpoczął budowę Jan Catenazzi. Po pożarze w 1720 r. odbudował go Pompeo Ferrari, natomiast przebudowa w 1880 r. (dodanie piętra) nie zmieniła zasadniczo pierwotnych założeń architektonicznych. W ogrodzie poklasztornym pozostałością po założeniu francuskim z XVIII w. są dwie aleje grabowe, długości 66 m⁵⁷.

Budowę kościoła parafialnego pod wezw. św. Mikołaja rozpoczęto w pierwszej ćwierci XV w., a ukończono w 1574 r. Konsekracja miała miejsce w dniu św. Floriana (4 października), roku niestety nie znamy. Kościół został nieco przebudowany na przełomie XVII i XVIII w. (prace rozpoczęto w 1686 r.), z tego okresu pochodzi barokowy szczyt wschodni. Stan kościoła musiał budzić obawy, skoro w sprawozdaniu z wizytacji w 1628 r. zapisano, że dach przecieka, dzwonnica jest zniszczona, a cmentarz jest nieogrodzony i chodzą po nim zwierzęta⁵⁸. W nawie kościoła zachowała się belka z wyrytą datą 1574 i nazwiskami opatki Katarzyny Łuszczewskiej, plebana Piotra Kuczyńskiego i wykonawcy Jana z Górnego Młyna⁵⁹. W czasie prac w 1972 r. odkryto w kościele część stropu renesansowego na profilowanych belkach.

*

Owińska są miejscowością wyróżniającą się ponad 750-letnią historią, godną bliższego poznania. Dzieje wsi na ponad pięćset lat

⁵⁷ Akta inwentaryzacji znajdują się w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu: R. Linette, *Dawny klasztor cysterek, Zakład dla Dzieci Niewidomych. Studium historyczno-architektoniczne* – sygn. 4922; dokumenty inwentaryzacyjne z lat 1911 i 1937 – kościół pod wezw. Jana Chrzyciela; dokumentacja pomiarowa – klasztor cysterek (1960).

⁵⁸ SHGWP s. 538.

⁵⁹ Dokumentacja pomiarowa kościoła pod wezw. św. Mikołaja z lat 1955–1956 w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu; A. Rogalańska, K. Górska, *Kościół pod wezw. św. Mikołaja. Studium historyczno-architektoniczne, tamże*, sygn. 3233.

splotły się z dziejami zakonu cysterskiego. Tutejszy klasztor oddziaływał wielorako na społeczność lokalną: wprowadzał nowinki techniczne przydatne w uprawie roli, zapoznawał miejscowych z nowoczesną gospodarką, obecność mniszek wpływała niewątpliwie na poziom kultury mieszkańców wsi. Być może dziewczęta – mieszkanki wsi – wstępowały do konwentu jako konwerski, a na polach klasztornych pracowali członkowie ich rodzin.

Dzieje Owińsk i tutejszego klasztoru cysterek będą zapewne przedmiotem dalszych badań historycznych. Niniejszy szkic miał za zadanie omówić aktualny stan badań i naświetlić podstawowe problemy. Ich głębsze poznanie będzie możliwe w toku prac nad kompleksowym badaniem dziejów żeńskiej części zakonu cysterskiego w Polsce.